Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

IJTIMOIY MODERNIZATSIYA VA MILLIY O‘ZLIK UYG‘UNLIGIDA JADID MA’RIFIY MEROSINING FALSAFIY-KONSEPTUAL AHAMIYATI

Feruzaxon Murtazoxonovna Yusupova*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ yusupova@88gmail.com

ANNOTATSIYA

Jadid merosi modernizatsiya va milliy o‘zlik munosabatida tahlil qilinadi. Tarixiy qiyos mahalliy an’ana va yangilikning qat’iy qarama-qarshiligini tekshiradi. Shakl, ma’no, vorisiylik va madaniy ishtirokning farqli vazifalari ajratiladi. Merosni tanqidiy o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan integrativ modul taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

modernizatsiya, jadid merosi, milliy o‘zlik, vorisiylik, madaniy xilma-xillik, integrativ modul.

DOI: 10.5281/zenodo.23302296

KIRISH

Ijtimoiy modernizatsiya va milliy o‘zlik munosabatini «yangilikni qabul qilish» yoki «an’anani saqlash»dan birini tanlash tarzida qo‘yish muammoni soddalashtiradi. Yangilanish tarixiy tajribaning barcha qismlarini inkor etishni talab qilmasligi, an’anaga sodiqlik esa amaliyotni o‘zgarmas shaklda takrorlash bilan tugamasligi mumkin. Mazkur maqolada milliy o‘zlik tayyor va mutlaqo bir jinsli mohiyat emas, tarixiy tajriba, madaniy amaliyot va o‘zaro e’tirofda qayta talqin qilinadigan mansublik sifatida tushuniladi. Modernizatsiya ham har qanday yangilik emas, asoslanadigan ijtimoiy o‘zgarishlar majmui sifatida chegaralanadi. N.Farxodjonova O‘zbekiston madaniy merosini zamonaviy ta’limga integratsiyalashni milliy identiklik va kengroq madaniy munosabatlar bilan bog‘lab muhokama qiladi [1]. B. Isroilov vorisiylikka innovatsion yondashuvning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini tahlil qiladi [2]. Ushbu ishlar ta’lim mazmunini yangilash bilan merosni saqlash munosabatiga mahalliy kontekst beradi. Lekin umumiy uyg‘unlik talabi har bir amaliy yangilikning maqbulligini oldindan tasdiqlamaydi. Qaysi mazmun saqlanishi, nima o‘zgarishi va buning oqibati qanday baholanishi alohida asoslanishi kerak.

Jadid merosi mazkur muammo uchun muhim tarixiy-intellektual maydondir, biroq uni «mutlaqo yangilik»ning timsoli qilib ko‘rsatish ham tarixiy murakkablikni kamaytirishi mumkin. Ma’rifiy islohotning mahalliy bilim an’analari, diniy bahslar va tashqi aloqalar bilan munosabatini ajratmaslik o‘tmishni hozirgi modernizatsiya tasavvuriga moslab qo‘yish xavfini tug‘diradi. Ta’limda bu xavf eski va yangi amaliyotlarni oldindan salbiy yoki ijobiy baholashda namoyon bo‘lishi mumkin. Tadqiqot savoli vorisiylikni tanqidiy yangilanish bilan qanday bog‘lash mumkinligidir.

Maqolaning maqsadi jadid merosini modernizatsiya va milliy o‘zlik o‘rtasidagi munosabatga tatbiq etishda zarur tarixiy hamda normativ mezonlarni ishlab chiqishdir. Asosiy tezisga ko‘ra, madaniy davomiylik tashqi shaklning o‘zgarmasligida emas, amaliyotning ma’nosi va uni davom ettiruvchi insonlarning subyektligi saqlanishida ko‘rinishi mumkin. Ilmiy natija tarixiy asos, ma’no davomiyligi, ishtirok va qayta baholashdan

iborat integratsiya mezonlari hamda merosga tayangan o‘quv modulini loyihalash tartibidir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Mahalliy ishlar meros va ta’lim munosabatini, rus tadqiqotlari bilim va qadriyatlarning uzatilish jarayonini, Britaniya manbalari madaniy xilma-xillik va adolat masalasini yoritadi. Ikki maxsus tarixiy tadqiqot jadidchilikni tushuntirishdagi soddalashtirilgan qarama-qarshiliklarni tanqid qilish uchun tanlandi. Korpus butun jadidshunoslikning to‘liq sharhi emas va manbalar bir xil metodologik pozitsiyada deb olinmaydi.

Tarixiy-konseptual tahlilda «mahalliy» va «tashqi», «an’anaviy» va «zamonaviy», «davomiylik» va «uzilish» juftliklari tekshirildi. Ular ba’zan analitik farq, ba’zan baholovchi yorliq sifatida ishlashi ko‘rsatildi. Masalan, amaliyotning mahalliy kelib chiqishi uning har qanday qo‘llanishini adolatli qilmaydi; tashqi tajribadan olingan usul esa mahalliy ehtiyojga moslashtirilgan bo‘lishi mumkin. Qiyos aynan kelib chiqishning o‘zi bilan normativ maqbullik o‘rtasidagi mantiqiy masofani saqlashga qaratildi.

Pedagogik loyihalashda konseptual mezonlar o‘quv modulining maqsadi, manbasi, ishtirok shakli va baholash daliliga aylantirildi. Fikriy misollar haqiqiy ta’lim tashkilotlari faoliyatini tasvirlamaydi. Birlamchi jadid hujjatlari yangi arxiv tekshiruvidan o‘tkazilmagani sababli tarixiy dalillar tegishli zamonaviy tarixshunoslikka nisbat beriladi. Natijalar sababiy ta’sir, ta’lim samaradorligi yoki butun jamiyat modernizatsiyasining o‘lchangan darajasi haqida xulosa bermaydi.

NATIJALAR

Yangilanishning tarixiy ildizlari va soxta qarama-qarshiliklar. P.Sartori Buxoro jadidchiligining mahalliy intellektual genealogiyalarini o‘rganib, madaniy o‘zgarishni faqat G‘arb bilan uchrashuv natijasi deb tushuntirishning chegaralarini ko‘rsatadi [7]. Uning tahlili texnologiya va teologiyani qat’iy qarama-qarshi tomonlarga ajratishni ham savolga qo‘yadi. Mazkur maqola bundan jadidlar bilan oldingi tafakkur o‘rtasida hech qanday farq bo‘lmagan, degan xulosa chiqarmaydi. Asosiy metodik talab yangilikni tarixiy muhitdan uzmasdan, qaysi masala va qaysi bahs davomida shakllanganini ko‘rsatishdir.

D. DeWeese jadidchilik tarixini o‘rganishda islohotchilarning polemik tanqidini butun oldingi madaniyatning xolis tavsifi deb qabul qilishni, original hissa va ta’sirni oshirib ko‘rsatish xavfini tanqid qiladi [8]. Ushbu yondashuv jadid merosining ahamiyatini inkor qilish uchun emas, uni dalillangan baholash uchun olinadi. Ta’limda «oldin faqat turg‘unlik bo‘lgan, keyin birdan ma’rifat kelgan» shaklidagi umumlashtirish o‘rniga muqobil tajribalar va davomiyliklar ko‘rsatilishi kerak. Tanqidiy tarixshunoslik merosni qadrsizlantirish bilan aynan emas.

Bu ikki tarixiy ish asosida birinchi natija modernizatsiyani mazmuniy o‘zgarish va tarixiy bog‘lanishning birligida tushuntirishdir. O‘zgarishning yangi shakli mavjud savolni boshqacha yechishi mumkin; ayni paytda eski shakl ham yangi sharoitda boshqa vazifa bajarishi ehtimoli mavjud. Shu sababli «nima yangi?» savoli «nima uchun o‘zgardi?» va «kim bu o‘zgarishda qatnashdi?» savollari bilan to‘ldiriladi. Kelib chiqishning mahalliy yoki tashqi ekanligi muhim tarixiy ma’lumot, lekin maqbullik haqida yakuniy normativ hukm emas.

Vorisiylikni takrorlashdan farqlash. N.Kuznetsova ijtimoiy estafetalar nazariyasi orqali bilim va amaliyotning davom ettirilishini muhokama qiladi [3]. Ushbu yondashuvdan maqola uchun olinadigan farq merosni tayyor buyum kabi topshirish bilan uni faoliyatda qayta amalga oshirishning aynan emasligidir. Ta’lim oluvchi tayyor shaklni takrorlashi mumkin, lekin uning ma’nosini tushunmagan bo‘lsa, davomiylik tashqi nusxa darajasida qoladi. Mualliflik mezoniga ko‘ra, vorisiylikning pedagogik sifati nima saqlanayotgani va nima uchun saqlanishini izohlash imkonida ko‘rinadi. T.Leshkevich raqamli davr avlodiga madaniy qadriyatlarni uzatish masalasini o‘rganadi [4]. Ushbu manba asosida texnologiyani faqat yetkazish tezligini oshiruvchi vosita deb olishning chegarasi ochiladi. Qisqa vizual shakl ma’lumotga kirishni yengillashtirishi mumkin, biroq murakkab tarixiy ma’noni qaysi qismlar hisobiga soddalashtirganini ham aniqlash kerak. Maqola raqamli shaklning o‘zini zararli deb e’lon qilmaydi. Taklif etilgan mezon shakl yangilanishi bilan ma’no yo‘qolishini va mazmun boyishini alohida tekshirishdir.

Ikkinchi natija davomiylikning uch darajasini farqlashdir: matn yoki buyumning saqlanishi, amaliy ma-

horatning davom etishi va qadriyat haqidagi hukmning qayta asoslanishi. Ular bir xil tezlikda o‘zgarmasligi mumkin. Masalan, tarixiy material to‘liq raqamlashtirilgan bo‘lsa-da, uni kontekstual o‘qish ko‘nikmasi yetarli bo‘lmasligi mumkin. Aksincha, shakl o‘zgargan holda tarixiy mazmunni chuqur o‘rganish uchun yangi imkoniyat ochilishi ehtimoli bor. Bu shartli holatlar texnik yangilikni madaniy yuksalish bilan avtomatik aynanlashtirmaslikka xizmat qiladi.

Milliy o‘zlik va madaniy xilma-xillik. T.Modood multikulturalizm va madaniyatlararo muloqotning bir-birini to‘ldirish imkoniyatini muhokama qiladi [5]. Mazkur yondashuvda guruhlarning e’tirofi bilan kundalik aloqalar qarama-qarshi vazifalar sifatida olinmaydi. Maqolaning normativ xulosasi milliy o‘zlikni bir xil madaniy tajribani talab qiluvchi shartga aylantirmaslikdir. Umumiy tarixiy xotiraga mansublik uning barcha epizodlariga bir xil hissiy baho berishni taqozo etmaydi. Turlicha tajribaga ega shaxslar umumiy ta’lim maydonida dalil va hurmat asosida qatnashishi mumkin. P.Jones madaniy va diniy ozchiliklar masalasini adolat hamda teng munosabat nuqtayi nazaridan tahlil qiladi [6]. Bu yondashuvdan kelib chiqib, bir xil topshiriq yoki repertuar barcha talaba uchun bir xil ishtirok imkonini bermasligi farqlanadi. Moslashtirish guruhlarni yopiq stereotiplarga ajratish uchun emas, mazmunli qatnashishga to‘sqinlik qiladigan shartlarni kamaytirish uchun asoslanishi kerak. O‘qituvchi talabani taxmin qilingan etnomadaniy rol bilan cheklamaydi; uning o‘z mansubligini ifodalash va qayta talqin qilish huquqini hisobga oladi.

1-jadval. Merosga tayangan ta’limiy yangilanishning integratsiya mezonlari

Mezon	Tahlil savoli	Loyiha dalili	Talqin xavfi
Tarixiy asos	Qaysi muammo va tajriba davom ettiriladi?	Manba va tarixiy kontekst	Yangilikni ildizsiz hodisa deb olish
Ma’no davomiyligi	Nima saqlanadi, nima o‘zgaradi?	Shakl va mazmunni alohida ko‘rsatish	Nusxalashni vorisiylikka tenglashtirish
Madaniy ishtirok	Turli tajriba egalari qanday qatnashadi?	Muqobil talqin va faoliyat shakli	Milliylikni bir xillikka qisqartirish
Qayta baholash	Yangi shakl qanday natija berdi?	Dalil, cheklov va qayta ishlash sababi	Texnik yangilikni taraqqiyot deb olish

Jadvaldagi mezonlar integratsiyani «merosga bir dars ajratildi» degan tashkiliy belgidan kengroq talqin qiladi. Tarixiy material o‘quv maqsadiga qanday xizmat qilishi, qaysi faoliyat orqali anglanishi va talabaning yangi hukmida qanday dalil ko‘rinishi lozimligi ochiladi. Shu tariqa merosni bezak sifatida qo‘shish bilan uning mazmunini tanqidiy o‘zlashtirish farqlanadi. Qadriyatli aloqaning mavjudligi faqat modul nomida emas, o‘quvchi bajargan ishda tekshiriladi.

Merosga tayangan integrativ modul. Mualliflik taklifida modul to‘rtta bog‘langan vazifadan tuziladi. Tarixiy vazifa muammoning sharoitini va manba maqomini aniqlaydi. Qiyosiy vazifa ikki talqinning asoslarini solishtiradi. Loyihalash vazifasi merosdan olingan savolni bugungi ta’lim muammosiga ehtiyotkor tatbiq qiladi. Refleksiv vazifa esa qiyosning ishlamaydigan chegarasini yozishni talab etadi. Masalan, ma’rifiy matbuotning tarixiy vazifasi bilan zamonaviy talabalar media loyihasi o‘rtasida o‘xshashlik bo‘lishi mumkin, lekin ularning auditoriyasi, texnologiyasi va boshqaruv shartlari bir xil emas.

Modul mahsuloti tarixiy asos, saqlanadigan ma’no, o‘zgartiriladigan shakl, ishtirokchilar ovozi va baholash dalili ko‘rsatilgan loyihadan iborat bo‘ladi. Talaba faqat yangi ko‘rinish taklif qilmaydi; qaysi o‘zgarish nima uchun zarurligini tushuntiradi. B.Isroilovning vorisiylikka innovatsion munosabat haqidagi muhokamasi [2] ushbu savol uchun mahalliy nazariy kontekst beradi. Biroq taklif etilgan modulning samaradorligi uning manbada bevosita sinovdan o‘tkazilgani sifatida ko‘rsatilmaydi. Loyihalash tartibi ushbu maqolaning mustaqil pedagogik xulosasidir.

Baholash mezoni mahsulotning bezagi yoki zamonaviy texnologiyadan foydalanganlik belgisi bo‘lmaydi. Tarixiy aniqlik, qiyosning chegarasini ko‘rsatish, ishtirok shakllarining ochiqligi va tanlangan o‘zgarishni dalillash asosiy indikatorlar sifatida taklif etiladi. N. Farxodjonovaning meros va ta’lim integratsiyasiga doir ishlanmasi [1] bu masalaning dolzarb kontekstini beradi, lekin indikatorlarning o‘lchov xususiyatlarini tasdiqlamaydi. Kelgusi tekshiruvda turli baholovchilar xulosasi va talabaning yangi vaziyatga ko‘chira olishi qiyoslanishi lozim.

MUHOKAMA

Birinchi e’tiroz modernizatsiya natijasida merosning asl ma’nosi yo‘qolishidir. Bu xavf mavjud bo‘lishi mumkin, lekin uni har qanday o‘zgarishga tenglashtirish to‘g‘ri emas. Maqoladagi javob o‘zgarishning qaysi qatlamga tegishli

ekanini ochishdir: yozuv shakli, taqdimot vositasi, o‘qitish usuli yoki qadriyatning o‘zi. Asl matn o‘zgartirilsa, tahrir belgilanadi; yangi talqin yaratilsa, u tarixiy muallif fikri sifatida berilmaydi. Shaffoflik o‘zgarishning o‘rnini bekor qilmaydi, uning ma’nosini mas’ul ko‘rsatadi.

Ikkinchi e’tiroz milliy o‘zlikni ochiq talqin qilish uning barqarorligini susaytirishidir. Mualliflik yondashuvi barqarorlikni qotib qolishdan farqlaydi. O‘z tarixini savolga qo‘yish imkoniga ega mansublik shaxsni har bir yangi dalildan himoyalanishga majbur qilmaydi. Biroq ochiqlik tarixiy dalillarning istalgancha o‘zgartirilishi emas. Umumiy maydonni saqlovchi shartlar — manbaga aniqlik, boshqa ishtirokchining maqomini hurmat qilish va o‘z talqini uchun sabab ko‘rsatishdir. Bu mezonlar mazmunli kelishmovchilikka yo‘l ochadi, befarqlikni talab qilmaydi.

Uchinchi cheklov korpusning xilma-xilligidir. Qisqa mahalliy maqolalar, nazariy boblar va keng tarixiy tadqiqotlarning dalil kuchi bir xil emas. Mahalliy ishlar muammoning ta’limiy kontekstini beradi, tarixiy tadqiqotlar soddalashtirilgan genealogiyalarni tekshiradi, normativ manbalar esa adolat va ishtirok savollarini ochadi. Ularning birgalikda ishlatilishi ma’lum pedagogik usul samarali ekanini isbotlamaydi. Maqola natijasi mazmuniy farqlash va loyihalash mezonlari bilan chegaralangan.

XULOSA

Jadid ma’rifiy merosining modernizatsiya va milliy o‘zlik uyg‘unligidagi konseptual ahamiyati yangilikni an’anaga qarshi qo‘yishda emas, tarixiy tajribani dalillangan qayta talqin qilish imkoniyatidadir. Tadqiqot mahalliy va tashqi kelib chiqish, shakl va ma’no, takrorlash va vorisiylik o‘rtasidagi farqlarni ochdi. Milliy mansublik madaniy bir xillik bilan, modernizatsiya esa texnik yangilikning o‘zi bilan tenglashtirilmadi.

Pedagogik natija tarixiy asos, ma’no davomiyligi, ishtirok va qayta baholashni bog‘laydigan integrativ modul loyihasidir. Ushbu tartibda meros ta’lim dasturining bezagi emas, tarixiy-falsafiy hukm va mas’ul tanlovni rivojlantirish materiali sifatida ishlatiladi. Nazariy mezonlarni amaliyotga joriy etishdan oldin mazmuniy moslik, baholash ishonchliligi va o‘quvchilarning turli tajribalarini hisobga olish imkoniyati tekshirilishi lozim. Hozirgi maqola shu tekshiruv uchun konseptual yo‘nalish beradi, yakunlangan tajriba natijasini e’lon qilmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Farxodjonova N. F. Integrating Uzbekistan’s Cultural Heritage Into Modern Education: National Identity And Global Harmony (Jadidism) // Zien Journal of Social Sciences and Humanities. Vol. 51. 2025. (p. 24–28).

   DOI: 10.62480/zjssh.2025.vol51.pp24-28

2. Isroilov B. Vorisiylikka innovatsion yondashuvning ijtimoiy-falsafiy masalalari // Tamaddun nuri. № 2 (65). 2025. (p. 359–361). DOI: 10.69691/5zbsae59
3. Кузнецова Н. И. Теория социальных эстафет М.А. Розова: пунктиры понимания // Вопросы философии. № 3. 2021. (p. 146–160). DOI: 10.21146/0042-8744-2021-3-146-160
4. Лешкевич Т. Г. Человек-виртуал и передача культурных ценностей поколению эпохи цифры // Вопросы философии. № 3. 2022. (p. 53–63).

   DOI: 10.21146/0042-8744-2022-3-53-63

5. Modood T. Can interculturalism complement multiculturalism? // Multicultural Education Review. Vol. 13, No. 4. 2021. (p. 275–284).

   DOI: 10.1080/2005615X.2021.2006115

6. Jones P. Cultural and Religious Minorities // The Oxford Handbook of Distributive Justice. Oxford: Oxford University Press. 2018. (p. 576–596).

   DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199645121.013.24

7. Sartori P. Ijtihād in Bukhara: Central Asian Jadidism and Local Genealogies of Cultural Change // Journal of the Economic and Social History of the Orient. Vol. 59, No. 1–2. 2016. (p. 193–236). DOI: 10.1163/15685209-12341397
8. DeWeese D. It was a Dark and Stagnant Night (’til the Jadids Brought the Light): Clichés, Biases, and False Dichotomies in the Intellectual History of Central Asia // Journal of the Economic and Social History of the Orient. Vol. 59, No. 1–2. 2016. (p. 37–92). DOI: 10.1163/15685209-12341393